

Людвиг Селимски

selimski@wp.pl

Шльонски университет в Катовице, Полша (пенсионер)

За езика на *Павликянски ръкопис № 778*

ABSTRACT: Selimski Ludwig, *On the Language of the Pavlitian manuscript № 778*

The article makes corrections to the analysis of the language of the Bulgarian Catholic manuscript № NBKM 778 dated 1773 (in the study of M. Abadzhieva, Sofia, 2017b), concerning features in the field of phonetics, morphology and vocabulary. Besides, distinctive linguistic features are pointed out, which appear in the fragments of the text examined in the study of M. Abadzhieva, but the researcher mentioned does not comment upon them.

Thus, the article sheds more light on 1) the dialectal basis of the manuscript – the dialect of Bulgarian Catholics (= so-called Pavlitian vernacular), 2) its „literary superstructure“ – some lexical, word-building, morphological and other elements of Croatian origin and 3) the reflection of the Italian orthography in individual examples.

KEYWORDS: Bulgarian Catholics vernacular, Croatian & Italian borrowings

Настоящите бележки са върху примери от текста в Автореферата по дисертацията на Магдалена С. Абаджиева-Йорданова „*Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език*“, София (Абаджиева, 2017б).¹ Те засягат езикови особености, по които **дискутирам** с Абаджиева, 2017б (съкр. МА), или които у МА са останали **незабелязани**. Ръкопис № NBKM 778 от 1773 г. на еп. Петър Ковачев Царски (†1795) – предмет на дисертацията – е на латиница с италиански правопис от XVIII в. Носител на т. нар. павликянски (= католишки) говор, който е и мой роден говор, П. К. Царски (нататък съкр. ПКЦ) ни е завещал не диалектен запис, а четиво, предназначено за католиците в Пловдивско и Пловдив, но достъпно и за всеки

¹ ibl.bas.bg › wp-content › uploads › 2017/08 › avtoreferat_mabadzhieva. Достъп на 31.12.2017 г. Абаджиева 2017б: Абаджиева-Йорданова, М. Ст. Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език. Автореферат. София 2017.<[http:// liternet](http://liternet.org)>[31.3.2018].

що-годе запознат с латинското / италианското писмо. Затова нека не буди удивление фактът, че в изучавания текст рядко се откриват най-характерните фонетични особености на католишкия говор, отличаващи го ярко от книжовния език и от много други говори: липса на фонемите *в*, *ф* и *х* и преход на акцентирано *è* в нова – отделна – фонема *ì*. А още тук трябва да изтъкна, че голяма част от словоформите в текста на ПКЦ с въпросните фонемите (*в*, *ф*, *х* и *è*) в състава си намират точни съответствия в подобни хърватски текстове или/и в (сърбо)хърватския речник, което също е могло да допринесе за „книжовния“ им от това гледище облик у ПКЦ.

Изложението в основни линии е по текста на Автореферата.

1. Към общите бележки „Фонетика и правопис“ (I гл., 2.2.1, с. 9–10)

1.1. Безполезно се търсят църковнославянизми в текст на народно-говорна основа и от автор, получил духовно образование в Италия в XVIII в. Затова гласната *у* (лат. *и*) в *mudar, mudri* ‘мъдър’ няма да е от „западните български говори“ (с. 9), а от хърватската книжнина – пръв помощник на ПКЦ при писане на родния си език/говор. В някои контексти той предпочита хрв. *mudar, mudri* пред тур. *akallia*, а ги употребява и паралелно: *Gospodin Boogh, detoe’ po’ mudar i po’ akallia* (с. 34).

1.2. Излишно се коментира и липсата на цсл. влияние при съчетанията на ерова гласна *ъ/ь* с плавна съгласна *п/л* (с. 10). А не е забелязана вокализацията на епент. ерова гласна в слаба позиция: *martavezat* ‘мъртвецът’ (с. 10) – в говора някои алтернативи са занемарени (склонност към аглутинация). Срв.: *trèti den vâskrâsna od mârtavi* (в: *Nauka krist.*, 1844, 33), както в говора; *Мартѡвѣишката ѡтѣмѣка* – пътят от църквата до гробищата в с. Житница (Пд); *мъртъф, мъртъва* в банат. говор (Стойков, 1967, 147). А паралелната форма *martvi* (с. 36) може би спада към общобългарските елементи у ПКЦ, ако не е по хърватски образец.

2. Към „Морфологични и лексикални особености“ (I гл., 2.2.2, с. 10–13)

2.1. За „липсата на падежни окончания“ е излишно да се пише (XVIII век!). Но да не забравяме, че в много говори се пази вин.-род. форма при мъжки лични имена и термини за родство. А така е и в катол. говор, както виждаме в примерите, приведени „за (...) по-добра представа“: *i zavadeha Issukrasta; sas Issukrasta* (с. 10); срв. още: *glas od Oza Boga; dane ispitovasc Gospodina Boga* (с. 11); *na desna strana’ od Oza Bogha* (с. 20); *da zacinesc bez cileka* ‘без мъж’ (с. 28); *za’ nas molî Issukrasta* (с. 29) и мн. др.

2.2. Внимание заслужава и характерната за говора зват. форма с оконч. *-o/-ïo/-bo* при женски лични имена на *-a/-ïa/-’a*, обичайна при отговор на въпроса *Kъk mê ŷkam?* ‘Как се казваш?’ Срв.: *i druga Agalarka, detoja vikaha Ivano* (с. 34).

2.3. Ако въобще трябва да се пише и за „членуваните форми“ (с. 10), за отбелязване е, че членът за м. р. ед. ч. бива:

а) само пълен: *svetat, stopanat, grehat, u gradat* (с. 10), *Sarajat na zarat; konakat na tehniat zar* (с. 31);

б) както и в говора, членът твърде често се явява в облика *et* (= книж. *ят*) – с преглас на гласната в широко *e*, обусловен от (някогашна) мекост на крайната съгласна на основата: *pattet* (с. 9, 25, 34), *patet* ‘пътят’ (с. 35);

в) както и в говора, при заемки имена на лица от мъжки род на *-ия* членът не е *-ta*, а само *-t*: *Messiat* (с. 11) – срещу общобълг. и книж. *Месията*; *Basciat* (с. 21), от *башия* ‘главатар, първенец’, от тур. *başı*, изафетна форма от *baş* ‘глава’ (Grannes, Rå Nauge, Süleymanoğlu, 2002, 26), обобщена от „*баши*| по-често *башия* м., член. *ята*“ (Младенов, 1951, 111).

2.4. Към това, че „не се среща личн. мест. за ж. р. *тя*“ (с. 11), ще добавя, че в говора и у ПКЦ то звучи *ta/ta*: *zere videsce, ci ta' besce tazi devoika* (с. 10) – от показ. местоим. „стб. *та* ‘тази’“ (БЕР, 7, 731, s.v. *та*², с ареал, включващ и католишкия говор).

2.5. Употребата на въпросит. местоимение *koj* (*kou*) като относително, уж „изключително характерна за народните говори“ (с. 11), е съвсем **чужда** на католишкия говор. Прочее, зад проблемното *koj* в текста на ПКЦ трябва да стои хрв. относително (= въпросит.) *kòji*. Срв. също така и въпросителното *kako* в реплик. *kakomi davate* ‘какво ми давате / ще ми дадете’ (= *какò* ‘какво’ в говора) и относит. *kako* в реплик. *kakovi drago* (= хрв. *kàko vam dràgo*) ‘каквото (си) искате’ (всe на с. 22).

2.6. Неправилно е извеждането на глаголният префикс „*пре-* от стб. *прѣ-*“ (с. 12) – с изключение на *presedat* ‘(да) прекарат (в *седене*)’, всички примери са с префикс *при-*, но с характерното за катол. говор по-ниско и широко учленение на неакцент. *и* като *e* (Селимски, 2017, 172–173). Освен ако *precisti* е в смисъл ‘(да) направи по-**чист**(о)’, но тук имаме христ. *причестì* (с *e*, или цсл./рус. *a* за псл. **ѣ*) ‘да даде **причастие**’ (БЕР, 5, 744, s.v. *причастя*), както в хрв. *prìčestiti* (Šetka, 1976, 235); и ако *prejali* е в смисъл ‘яли повече от нужното’ (от глаг. [*да*] *преям*), но то е ‘приели’ (от глаг. [*да*] *приема*).

2.7. За префикс „*вас-* от *въз-*“ (с. 12) подхождат примерите *vaskrasna* и *vaspren*², а *vaside* трябва да се чете „по италиански“, т. е. *vazide*, с интервокално *s* (= кирил. з).³

2.8. МА погрешно взема *spassiteglia* (= *спасителя*) и *storiteglia* (= **сторителя*) за формации с наст. *-джия*, говорещи за „народната основа“ на езика на ПКЦ (с. 12). Но, 1) суфиксът тук е *-мел* и 2) *спасител* е книжовно, а – **сторител* е от хрв. *stvòritelj*, фонетично приспособено към бълг. народно *сторя* – няма бълг. **створител*, нито даже **творител* – а терминът *творителен* (*надеж*) е русизъм (в БЕР неотбелязан).

2.9. Пренебрегната е важна особеност на католишкия говор, подмината и в БЕР, 4 (Селимски, 2006, 42–43 [= Селимски, 2016, 107]), но коментирана

² Доколкото въобще се отнася за прич. *vaspren* от (книжовния) глагол *възпра*, а не за погрешен прочит на прич. *gaspren* ‘разпънат (на кръст)’ (за Христа), обичайно в говора, както и в *распрѣн пѣтак* ‘разпети петък’.

³ Срв.: *i da vazidi na nebe* (Цонев, 1929, 57); *Vazide* на *Nebe*, *sèdna* на *dèsna* od *Bogha* (Nauka krist., 1844, 21).

още у Л. Милетич (1903, 244; 1912, 24), Н. Неделчев (1994, 178) и М. Валчак-Миколайчакова (2004, 62), а отбел. и в банатския говор (Стойков, 1967, 207; 1968, 144, s.v. му², му³) – л. мест. за 1 л. мн. ч. **му** ‘нас, ни’ (вин. п.) и ‘на нас, ни’ (дат. п.), у ПКЦ (лат.) *tu* (и *to*, с по-ниско учленена гласна, или хиперкор. правопис): *iska dати* *nauci* ‘да **ни** научи’ (с. 23), *dато* *izmamı* ‘да **ни** измами’ (с. 35); *kogатuсе* *dokare* ‘когато **ни** се наложи’ (с. 23); *deto tu sa na mesto bascta* ‘които са **ни** вместо баща’ (с. 29).

2.10. Не е отбелязан прегласът на *a*, *ъ* (правописно *a*, *я*) в позиция след исторически мека съгласна в широко *e* [ê] (срв. 2.3.6), който се среща и в сегашно време и имперфект при глаголите от III спр.: *ispaхdесce* ‘изпъждаше’ (с. 16), *dohade* ‘дохажда (в говора: *дъадê*)’ (с. 20), *ticemı* ‘тичаме’ (с. 21), *utadeha* ‘*отхаждаха (в говора: *утъадêйа*)’ (с. 22), *odgovareha* ‘отговаряха’ (с. 23), *placste* ‘плаща’ (с. 25), *blagoslavесce*, *blagoslavet* ‘благославяше, -ят’ (с. 32), *odgovare* ‘отговаря’ (с. 34). А форми като *zakaren* ‘закаран’ (с. 20), *dokare* ‘докара’ (с. 22), *detose docare* (с. 23), *dokare se* (с. 29), *padеha* ‘падаха’ (с. 35), както и простите им основи в говора *kарêм* ‘карам’, *падêм* ‘падам’, *прêбырêм* ‘прибирам’, *прêчымêм* ‘прочитам’ и пр. говорят за разширяване обхвата на явлението.

За подобен преглас в отделни думи срв.: *i na tozi ces* ‘и на този час’.

Същата гласна широко *ê* се явява и в наречието *mêй* ‘тъй’: *i traghna da ide tei* и *gradat* ‘да иде **тъй**’; *teise vikasce* ‘**тъй** се казваше’; *daimse makni tei grehat* (с. 10). В говора то се различава от л. мест. за (гломерат. падеж) 3 л. мн.ч. *meй* ‘тях’.

2.11. За отбелязване е, че оконч. *-e* за мн. ч. при имена от ж. р., като *godine* ‘години’ (с. 23, 29), *rabote* ‘работи’ (с. 23), *rodnine* ‘роднини’ (с. 9), е несъмнено под хърватско влияние. В катол. говор оконч. *-e* за мн. ч. се среща по-често при имената от м. р., а при женските *-a*-основи се явява обикновено застъпникът на *-ы* (> *-ы*, *-и*).

3. Фонетични и правописни особености (II гл., с.13–19)

3.1. Не може да се търси приемствена връзка на катол. книжнина със старата писменост. Впрочем, застъпването на старобълг. ерови гласни се описва наслуки:

3.1.1. Погрешно се предполага стб. *ь* (малък ер):

а) в коренна сричка: *cestitto* (с. 17) – гласната *e* тук застъпва не стб. *ь* (малък ер), а прасл. **ę* > стб. *а* (малка носовка) > бълг. *е* (Селимски, 2014, 660–661);

б) „суфикс *-ен*“ (< стб. *-ьнъ*) се предполага в 21 думи, а 14 от тях (*blagosloven*, *okrunen*, *uranen*, *posveten*, *storen*, *raspren*, *zatvoren*, *zabraven*, *udaven*, *ispratен*, *zasramen*, *odsaden*, *oblecen*, *natvaren*) са от страдателни причастия с наст. стб. *-ьнъ*, с етимолог. *e* (срв. Kurz, 1969, 153). С този произход на гласната *e* се обяснява нейната неподвижност – запазва се във всички морфологични форми: *благословен*, *благословена* и т. н.

3.1.2. Стб. *ъ* се предполага „в коренни срички“ на 6 думи (с. 17), а коренът *tam-* в последните 4 (*tamno*, *tamninite*, *tamnini*, *tamniza*) е с гласна от стб. *ь* (малък ер), както показва рус. *тъм-* в *тъма* ‘тъма’ (БЕР, 8, 507, s.v. *тъма*). Прочее, изводът, че уж „малкият ер навсякъде е преминал в *e* без изключение“,

че „и тук, както и при носовките, рефлексите на двата ера не съвпадат в тъмна ерова гласна, което отново е отклонение от очакваното влияние на павликянския говор“ (с. 17), е произволен и погрешен.

3.1.3. Стб. ъ „в състава на членната форма за мъжки род“ *-ът* се търси и в словоформата *Duħa* – на първо място сред примерите (с. 17). А това е груба грешка. Отнася се не за нариц. *дуħа* / *дуħът* с член, а за собствено име – третото лице на Бога – с окончание *-a* (вин.-род. форма) и акцент върху коренната гласна: *Дуħа*. За него няма място в народния език – даже и в съчет. *Светаго Духа* (цсл.), а още повече в езика на ПКЦ, където то е от хрв. *Duha Svetoga* (с. 11, 24, 25), с оконч. *-oga* (срещу цсл. *-ago*).

3.2. „Следващо място“ е отредено на „комбинаторните фонетични промени“. Като „съществена черта на този диалект изследователите посочват промяната *ě > ù*“ (с. 18). А тази промяна е спонтанна! И погрешно е твърдението, че тя „в ръкописа на Петър Царски не е отразена“ (с. 18) – само в Автореферата я намираме на 9 места: *da zacine* (с. 10 и 28) ‘да зачѐне’, *da zacinesc* (с. 23, 28, 34 и 35); *da ne porimnuasc* на *ciuscda maħa, i stoka* (с. 9) ‘порѐвнуваш (= пожелаваш)’⁴; *ghircik muc’ teloto* (с. 34) ‘истинско (за тялото на Христа)’, вм. *герчѐк*, от тур. *gerçek* ‘реален’; *greimat* ‘приемат’ (с. 12), глагол от св. в. 3 л. мн. ч., вече подробно анализиран (Селимски, 2017, 172–173).

А твърдението на МА, че „не е отразен и характерният за павликянския говор преход на ударено *o* в *y*“ (с. 18) е неуместно – този преход се среща „в говора на селата Калъчли и Балтаджи“, днес в състава на гр. Раковски (Пд), „докато в Селджиково и Давуджово рядко се чува“ (Милетич, 1910, 11–12).

3.3. В звуков облик, характерен за католишкия говор, се явяват: *emi* ‘ами’ (с. 24), *desctere* ‘дъщеря’ (с. 21, 29), *zemeta* ‘земята’ (с. 24).

3.4. Подценено е озвучаването на беззвучните съгласни в итал. език в позиция пред сонорните *l, r, t* и *n*, звучната *v* и полугласните *ĭ* и *ĭ* (кирил. *й* и *ѱ*), обуславящо някои отклонения от предимно фонетичния му правопис. А това буди съмнение относно правилното дешифриране текста на ПКЦ. Съпоставката „Българска азбука – Латинска азбука“ (с. 15) не помага за правилното четене на: *roznavam* (с. 10), *prasnĭk* (с. 10, 20), *prasnizi* (с. 20) и тур. *kareslia* (с. 12). Ръкописът на ПКЦ наподобява „*Абагара*“ на Ф. Станиславов откъм привидните „обеззвучавания“ на *з* в *с*, а в единични случаи и на *ж* в *ш*, в позиция пред сонорни съгласни и звучната *v* (Селимски, 2000, 171–172).

3.5. В катол. говор предлозите *без, през, връз* ‘върху’, *зад, над, под, пред* в позиция пред имена с начална гласна, сонорна съгласна, *в-*, или *й-* запазват звучността на крайната съгласна. Как ли МА чете *pres jedno* (с. 20), може би както *vaside* (срв. 2.7)?

⁴ Срв. БЕР 6, 198–199, s.v. *ревна се*. Срв. в дамаскините: да ти се не *порѐвне*, или да завидишь нѐкомѝ за нѐщо Т, 7об, Тр, 14. Срв. също: *Dà ni porimnūvasc* на *ciūħda ħepa* и *Dà ni rimnūvasc* на *ciūħda māħa* (в: Nauka krist., 1844, с. 55 и 56), с погрешно място на акцента. За правилното му място срв. *порѐвнувам* (да *порѐвна*) у Геров (4, 207). Срв.: „и от сърце я *порѐвал*“ (П. Р. Славейков, „Изворът на Белоногата“).

3.6. Предлог *od-* и префикс *od* трябва да се четат с *-d/-d-*. В примери като *od* мака (с. 9); *od* Isaia; *od* verata (с. 10) и др. текстът на ПКЦ отразява не само хърватската правописна форма, както е напр. в *od* teloto (с. 10), но и католишкия звуков облик *od/od-* и то не само пред звучни съгласни, но и пред начални гласни, сонорни съгласни и *v* (> *ỵ /y*) и *ij*. В БЕР, 2 няма статия за предлог *od*, а *d* в префикс *od-* се смята за озвучено *m*. А то е, както и в други славянски езици, „отчасти поради асимилация пред звучни съгласни (...), а отчасти поради аналогия на предлози като *над*, *под* и *под*.“ (Skok, 2, 542; срв. ЕСУМ, 1, 390, s.v. вид).

3.7. МА не коментира звуковите съответствия между *z/z* и интервокално *s*. А който чете *Ierusalem*⁵, *Iosef*, *Elisabetta* (с. 10), *Cesare*, *Iosefa* (с. 21), *Jesus* (с. 24) и *Teresia* (с. 30) „транслитерирани“ (с. 21) вместо транскрибирани, определено грешни.

4. КЪМ „Характеристика на лексиката“ (III гл., с. 19–36)

4.1. КЪМ „Италианска лексика“ (III гл., с. 20–21)

4.1.1. Погрешно *missa* ‘литургия’ се извежда „от итал. *messa*“ (с. 20), вместо от звуково по-близкото лат. *missa* (БЕР 4, 122), вероятно с хърватско посредничество.

4.1.2. *Domin* се свежда уж до „итал. *Domine*, вокатив от лат. *dominus*“ (с. 20). А е заето с посредничество на хърв. *domin* (от лат. *dominus*), което в говора се среща покрай съкратеното *дом*, също от хърватски (Селимски, 1991, 117–118, s.v. Отас).

4.1.3. *Martoria* погрешно се счита за ‘мъченичество; мъчение, изтезание’ (с. 20). А в съчет. *dane recesc kriva martoria* то е ‘свидетелство’, както и у Н. Геров (3, 51); *kriva martoria* е ‘лъжесвидетелство’, а цялото съчетание – ‘да не лъжесвидетелстваш’⁶. От гръцки произход (БЕР, 3, 675), тук то е заемка от итал. *martòrio*. Апостолите – свидетели на живота и делата Христови – са заплащали за това с мъченическа гибел.⁷ Така *мартир* ‘свидетел’ (БЕР, 3, 674) развива и значението ‘мъченик (за вяра)’.

4.1.4. В катол. говор и книжовния език *кръст* и *закон* са от м. род, а у ПКЦ – от ж. род: *tescka kras* (с. 20), *rimskata zakon* (с. 11), *tazi zakon* (с. 22, 28, 30), *pravata zakon* (с. 36), вероятно под влияние на женския род на итал. *croce* ‘кръст’ и *lege* ‘закон’.

4.2. КЪМ „Хърватизми“ (III гл., с. 21–28)

Тук МА пише: „ще представя установените от мен хърватизми“ и „критически ще разгледам някои от примерите, посочени от Милетич и Миколайчакова“ (с. 21) – за други автори на повтаряни от нея неща, МА просто нехае.

⁵ Срв. *Eruzalem* (Цонев, 1929, 51, 58; *Svete mislenie* 1857, 144). Със з го помня в изговора на мама.

⁶ Срв. 8-а заповед Божия: *Dà ni ricèsc kriva martoria* и пояснението: *dà ni stòrimi kriva märtoria*, illi sciahatlak (Nauka krist., 1844, 54–55), последното от ар.-тур. *şahitlik*.

⁷ Матея, 10, 16–25; Откровение, 6, 9; 20, 4; *Šetka*, 1976, 304, s.v. *svjèdok*.

4.2.1. „Krismanie – от хърв. *krismanje* > миропомазване“ (с. 22) е с неправилен прочит: уж „от хърв. (...) *крисмание* за миропомазване“ (с. 28). В катол. говор то е с изговор -зм- в корена, усвоен от свещениците, а у последните – от учители и колеги хървати, словенци и италианци: от лат. *crisma* (-зм-), от грц. *χρῖσμα*. Така се изговаря и по хърватски – *krizma*. Й. Шетка привежда и *krisma*, *krismati*, като пояснява, че то е „както *krizma*, *kriz-mati*“ и се среща у „по-стари автори“, а подробно анализира *krizma*, *krizmati* (*se*) и производни (Šetka, 1976, 138–140). И П. Скок започва с *krisma*, *krismati* и *krismanje*: „= (със *sm* > *zm* [...]) *krizma* (...) = *krizma* (...), днес всеобщо“, а привежда производни само с корен *krizm-* (Skok, 2, 196–197). В катол. издания от XIX в. четем: *da se kruzmi* и *Kruzmani*.⁸

4.2.2. Към „*Otaz* вместо *Otez* (Отец)“ с „типичния за хърватския език рефлекс *b* > *a*“ (с. 22) ще приведа „*barabar sas Oza*“ (с. 25). И в катол. говор, у по-старите, беше „у ѝмету на *Ōца*“, с изпадане на *m* (*m* > *ц*) и ударение върху първата сричка. Но децата – на вероучение в църквата – се учеха: *B ѝмето на Отца* (Селимски, 1991, 117–118).

4.2.3. Анализът на *nebeski* започва у МА с препратката „Още за прилагателното *небески* вж. Селимски 1990 и Селимски 2004“ (с. 23) – след като го беше представляла за собствено „откритие“.⁹ А то е коментирано по разни поводи и в 4 – 5 по-стари статии.¹⁰ Но понеже това за „двете форми (...) – *nebeski* и *nebesni*“ в хърватския и, че *небески* е по „западно влияние върху старобългарския език“ не е съвсем лесно за разбиране, ще добавя, че стб. *нѣбѣсьскъ* е моравизъм от Кирило-Методиево време, който скоро и напълно е изтласкан от употреба от парал. домашно *нѣбѣсьнъ* (> *небесен*), а *небески* в католишкия и банатския говор, както и в катол. книжнина, е късна заемка, дошла с францисканците от Босна при покатоличването на бившите павликяни, с най-старо отбелязване (1651 г.) в „*Абагара*“ на Ф. Станиславов (Selimski, 2002, 446 [= Етюди, 2016, 90]; Селимски, 2004, 61).

4.2.4. Покрай *Issukras* в пренебрегната от МА публикация се привеждат за анализ и други идентификации на Христа, с особен оглед към *Jèsus* (*Ièsus*), *Jèsu* с интервокално *s* > *z*, т.е. *Йѣзус*, както в поздрава *Хвален Йѣзус*, диал. *ѱ̀лцѝнѱ̀зус* / *ѱ̀лнѱ̀зус*, м. др. с прехода на *è* в *ѱ̀* (Селимски, 1991, 115–116).

⁸ Nauka krist., 1844, с. 23, 61, 62, 65. В говора акцентът е върху първата сричка: *крузмани*, *крузмѱ̀ани*. Срв. и в банат. говор глаг. *крузма* и съществ. *крузма* и *крузман* (Стойков, 1968, 115).

⁹ Абаджиева, 2013, 267; Абаджиева 2017а, 159).

¹⁰ Селимски, 1983, 166; Селимски, 1991, 117; Selimski, 2002, 455–456 [= Селимски, 2016, 88–90]; Кочева, 1989. Селимски, 1990 е дискусия (с Кочева, 1989), за която МА нехае, а е коментирана у Валчак-Миколайчакова (2004, 114–115, препр. 111), която МА цитира. Дори и след 2-те статии (Кочева, 1989; Селимски, 2004), все в спис. „Бълг. език“ – дискусия все по повод на прилаг. *небѣски*, което се споменава още в заглавията на тези статии, МА си го при/преписва в 2 публикации (Абаджиева 2013, 267; 2017а, 159), първата – в същото сп. „Бълг. език“, орган на Инст. за бълг. език при БАН.

4.2.5. Относно *pokora* ‘poenitentia’ и произв. от него *pokornik* ‘покаяник’ – хърватски заемки – с повече подробности вж. у Селимски, 1991, 118; 2015, 308).

4.2.6. Сред **хърватизмите**, които се откриват в привезданите от МА примери, но са останали **незабелязани**, ще посоча накратко няколко по-забележителни:

Gospodin ‘господ’, отбел. 14 пъти в Автореферата (и притеж. прилагелно **Gospodinov**), покрай *Gospod* (само 3 пъти);

liepa ‘хубава’: Devize Slavna, odsickite nai *liepa* (с. 29), от хрв. lijepra;

Mastoriza ‘учителка; възпитателка’: tazi Sveta xena’ besce *Mastoriza* na Agalarskite mo=miceta, deto sedeha u sierquata (с. 30). То е от лат. мъж. *magister*, с гръцко посредничество – замяна на лат. суф. -ter с грц. -тор и развой на грц. $\gamma\iota > \iota$, за да се получи визант. μαίстор, μαίсторος, а от него – с изпадане на j – народното ма́стор-, бълг. обл. *мастор* (Skok, 2, 350–351; БЕР, 3, 682);

okrunen (с. 17) ‘коронован’, от хрв. òkrūnjen, страд. прич. от okrúiniti, òkrūnīm;

poklonevam ‘подарявам’: poklonevaha (с. 22); asti poklonevam (с. 28), от хрв. pòklanjati, -ām, побългарено с наст. -evam /-евам и избягване на алтернацията $o \sim a$;

prikazase ‘появи се’: Prikazase pak jedin (...) oblak (с. 11); от хрв. prikázati se;

uvali ‘вкара’: dago uvali u greh ‘да го вкара в грях’ (с. 35), хрв. uváliti u grèh;

zafalena ‘благодарна’: ta’ besce tazi devoika tolkos zafalena (с. 10), срв. хрв. *zàhválna*, у ПКЦ с постоянно *e* (както в причастие);

zafali ‘(да) благодари’: na mesto da zafali Gospodina Boga (с. 22), от хрв. zahváliti.

4.3. Към „Христианска лексика“ (III глава, с. 28–32)

4.3.1. Прибързано – на базата само на 2–3 примера – се заключава, че „компаративите в текста на ПКЦ доказват, че неговият език на народна основа е свързан и с традиционния език на българската средновековна книжнина“ (с. 33). Защото тези композити, „образувани от корените *благ* + *слов* и *благ* + *слав*“, не са от начало до край български; *слов-* и *слав-* не са два отделни корена, а един – с видова алтернация $o \sim a$.

Български може би е глаг. *blagoslovi* (аорист, 3 л. ед. ч., от *благословя*, св. в.) и причастие *blagosloven*, -а, -i, но те могат да бъдат и хърватски. Безспорно български са само *blagoslavet* (3 л. мн. ч. сег. вр., несв. вид) и *blagoslavesce* (имперфект 3 л. ед. ч.), с католишко *e* на мястото на *y* в книжовната форма, срв. 2.3.6 и 2.11.

А несъмнено хърватски са композитите с втора част без //л: прич. *blagoslovena*, прилаг. *blagosovan* и глаг. *blagossovi*, аорист, св. вид (Šetka, 1976, 44, s.v. *blagòslovljen*; *blàgoslovan*; *blagoslòviti*).

4.4. При „Османизмите“ (с. 33–36) са наложителни повече поправки, но поради липса на място се спирам само на четири.

4.4.1. **Sciasctissase, ne sciasctissahase** (с. 34) се представя чрез заемката *саицисам се*, с инициално *s-*, с дисимиляция $ш - ш > с - ш$. А у ПКЦ е ***шаицисам се**, с начално *ш-/sci-*, както в осман. *şaşti-* (от инфин. *şaşmak* ‘смайвам се’) и хърв. *šasti-* (Skok, 3, 383, s.v. *šaskin*).

4.4.2. **Jajaldissa**, уж „*незасвидетелствана в речниците форма“, МА извежда „от *yaldiz* (злато) – позлатявам, правя нещо да бъде ценно“ (с. 35). Но *yaldiz* не значи ‘злато’ и не е глагол, за да му се приписва значението ‘позлатявам’. Глаг. **jajaldissa** няма нищо общо с *yaldiz* ‘позлата’. От Матей (2, 1–11) става ясно, че по воля Божия е трябвало на мъдреците от изток „*daim lipsa zvezdata, detoim kazovasce patet, daghi zorladissa tei*“, за да влязат в Метрополията и да питат „*hora knixiovni, i mudri (...), kadese rodil Issukras, i tei dase jajaldissa negovoto porodene*“ (с. 36), т.е. „да се **разпръсне** (вестта за) неговото раждане“. Глаг. *jajaldissa* е с аористно тур.-грц. *-di-s-* от тур. *уауılmak* ‘разпръсквам се’, възвратен залог – с морфемата *il* – на основния глагол *уаумак* ‘разпръсквам’, от който е и заемката *яюдисвам* ‘разпростирам [etc.]’ (Grannes, Rå Hauge, Süleymanoğlu, 2002, 299).

4.4.3. **Karma**, с уж „*неустановено значение . В (БЕР) – приплод от дива и благородна порода свине. Вероятна преносна употреба със значение *различни хора*“, МА извежда от **kirma** без привеждане на семантиката (с. 36). А само от 1/5 част от контекста – *radeha karma karascik martvi* – е очевидно наречието *кармакарашък / карма-карашък* ‘смесено, разбъркано’ (Геров, 2, 352; Младенов, 1951, 1005), „от тур. *karmakaraşık* (...) ‘смесено, размесено’, съставено от *karma* ‘смес; смесен, размесен’ и *karaşık* ‘смесен, размесен’“ (БЕР, 2, 250, s.v. кармакарашък).

4.4.4. **Hezmekiarka** според МА „произлиза от осм. *hizmet*“ (с. 31). Но не става ясно кое е турската част от думата и кое – българската – и с каква функция. А турската основа не е само *hizmet* (> бълг. *измѐт, хизмѐт*) ‘слугуване’, а пер.-тур. *hizmetkâr* (> бълг. *измикаяр, измекаяр, хизмикаяр* ‘слуга, ратай’)¹¹, с перс. наст. *-kâr* за деят. имена (БЕР, 2, 39). Българска е само наст. *-ка* за жена, а гласната *e* в първата сричка на мястото на неудареното *и* е според особеност на католишкия говор (вж. 2.7).

4.5. Незабелязани католишки лексеми

Cilek ‘човек’: *makar da besce tolkos zlo’ storil Cilekat, i potapkal Boga* (с. 24); *I sas Duha Svetoga stana Cilek od Maria* (с. 24); ‘мъж, съпруг’: *znajescte bile’ kak da stori i ti da zacinesc bez cileka, i da porodisc* (с. 27); *i osahat zase’ Issukrasta Sina Voxia, ne od Cileka, emi po Duha Svetoga* (с. 30). Характерна за католишкия и за родопските говори;

еми ‘(съюз) ами’, срв. „**емй** *сз. обл. прост.*: ами“ (Младенов, 1951, 653): *az nesam nekoj diavol, emi sam Anghel Boxij* (с. 23); *i dase zagubi doveka u pakalat, nescte’, emise smilova za nego* (с. 24); *i nedeite veke gresci, emi fanete da milvate Issukrasta sas sve sarze* (с. 25); *emi i zarad Iuda* (с. 26); *emi zascto’ ciu’ tezi dumi tolkos ikramlie; emise nakani da imgo mahni od serzeto i daghi zaradova* (с. 34);

hubeve ‘хубаво; добре’, с *a > e* в средната сричка според крайната: *Issukras dumasce tei dase vidi po’ hubeve’* (с. 11); *Toie’ jedin cilek hubeve napraven* (с. 34);

¹¹ Срв. АкРЧД, 327; ПРОДД, 167; Grannes, Rå Hauge, Süleymanoğlu, 2002, 101, 274; Барболова, 2013, 161, 399–400.

vekie ‘вече’: *niscata' vekie dati grescia* (с. 25); *Ne produma vekie дума Sveti Ivan* (с. 33); *Boogh nescte vekie da tarpi tia da teghlat tazi grixia* (с. 34). В говора то е с характерния преход на *ě* в нова фонема *ÿ*: *ÿйки*.

* * *

В заключение може да се каже, че **смисълът** на направените корекции по анализа на МА, както и на бележките върху някои езикови особености на текста на ПКЦ, останали незабелязани от МА, е да се хвърли малко повече светлина както върху **католишката** народно-говорна основа на този текст, така и върху неговата **хърватска** книжовна „надстройка“ и отражението на **италианската графика** върху звуковия облик на някои собствени имена и на отделни нарицателни – и трите области останали недоразбрани или/и недооценени, за сметка на въображаемата или/и прекалено надценяваната приемствена връзка на този текст със средновековната или/и старата книжовна традиция в България, както и с български народни говори от други ареали, твърде различни от католишкия.

Библиография

- Абаджиева, М. (2013). *Езикът на павликянската книжнина от XVIII век*. „Български език“, Приложение, с. 262–273.
- Абаджиева, М. (2017а). *Лексикални данни за литературата на българите католици от XVIII в. с оглед на новооткрития в Румъния ръкопис на книжовника Петър Ковачев Царски от 1779 г.* В: Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15-16 май 2017 г.). Част първа. Ред. Т. Александрова, Д. Благоева, София: БАН, с. 154-165.
- Абаджиева-Йорданова, М. (2017б). *Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език. Автореферат*. София: Институт за български език БАН. [http:// liternet. 31.3.2018](http://liternet.31.3.2018).
- АкрЧД (1993): *Речник на чуждите думи в българския език*. Второ фототипно издание. София: БАН.
- Барболова, З. (2013). *Речник на турско-българските хибридни съществителни имена*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- БЕР 1–3/4–8 –: *Български етимологичен речник*. Т. 1–3/4–8 –. София: БАН/АИ „Проф. Марин Дринов“, 1971–1986/1995–2017–.
- Геров 1–6 : Геров, Н. (1975–1978). *Речник на българския език*. Пловдив 1895–1908. Фототипно изд. София: Български писател.
- ЕСУМ 1 (1982): *Етимологічний словник української мови. В семи томах*. Том перший А – Г, Київ: Наукова думка.
- Кочева, А. (1989). *За новобългарското диалектно «небески»*. „Български език“, № 39 (3), с. 221–222.
- Милетич, Л. (1903). *Нашите павликяни*. „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. 19, с. 1–369.

- Милетич, Л. (1910), *Павликянското наречие*. „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. 26, с. 1–28.
- Младенов, С. (1951), *Български тълковен речник с оглед към народните говори*. Т. I. А – К, с донегдешно участие на Проф. А. Т. Балан. София: ДКП „Дечо Стефанов“.
- Неделчев, Н. (1994). *Диалект на българите – католици*. В. Търново: Абагар.
- ПРОДД (1974): *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Ред. С. Илчев, София: БАН.
- Селимски, Л. (1983). *Из историята на наст. -ъск- в бълг. език. Прилаг. на -ъск- в текстове от XVII–XVIII век. Част I*. „Трудове на ВТУ «Кирил и Методий»“, № 18 (2), Филологически факултет, София, с. 159–186.
- Селимски, Л. (1974). *Българската диалектна фонемна промяна è > ù*. В: *В памет на проф. Ст. Стойков (1912–1969)*. Езиковедски изследвания. Отг. ред. Л. Андрейчин, София: БАН, с. 183–187.
- Селимски, Л. (1990), *Прилагателните имена «небесен» и «небески» в българския език и в другите славянски езици*. „Die Slawischen Sprachen“, Band 20, Salzburg, s. 43–51. [= Селимски, 2017, 152–162].
- Селимски, Л. (1991). *Из южнославянските окцидентализми в българската католичка книжнина от XIX век*. В: *Słownictwo słowiańskie*. ZNUJ, Prace Językoznawcze, Zeszyt 95, Red. J. Rusek, Kraków: Wydawnictwo UJ, с. 115–121.
- Селимски, Л. (2000). *Как е възниквал „Абагар“ – първата новобългарска печатна книга*. В: *Съкровище словесною*. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Ruskowi na 70. urodziny. Red. W. Stępiak-Minczewska, W. Boryś, Kraków: Wydawnictwo UJ, с. 167–172.
- Селимски, Л. (2004). *Прилагателното «небѣски» в банатския говор и у българите католици не е архаизъм, а нововъведение*. „Български език“, № 51 (4), с. 5963.
- Селимски, Л. (2006). *Етимологични поправки, уточнения и допълнения*. В: „Националният език в условията на чужди влияния и глобализация“. *Научна конференция, посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Стефан Младенов (София, 28-29 юни 2005)*. Ред. Е. Пернишка, М. Божилова, П. Костадинова, София: Издателство на Съюза на учените в България, с. 40–46. [= Селимски, 2016, 102–111].
- Селимски, Л. (2014). *Словообразуване и етимология*. В: *Slavische Wortbildung im Vergleich: Theoretische und pragmatische Aspekte*. Red. (Hg.) S. Mengel, Berlin: Lit Verlag Dr. W. Hopf, с. 652–664.
- Селимски, Л. (2015). *Об етимологии двадцати слов. Дополнения и исправления к «Болгарскому этимологическому словарю»*. В: *Памяти академика Олега Николаевича Трубачева к восьмидесятилетию со дня рождения (23.10.1930 – 9.03.2002)*. Труды Инст. русск. языка им. В. В. Виноградова. IV, Этимология, Москва: Изд. «Вест-Консалтинг 109378», с. 303–322.
- Селимски, Л. (2016). *Етюди по етимология и ономастика*. *Studia z etymologii i onomastyki*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Селимски, Л. (2017). *За няколко думи с неясна или спорна етимология*. В: *Доклади от Междунар. юбилейна конференция на Инст. за бълг. език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15-16 май 2017 г.)*. Част първа. Отг. ред.: Т. Александрова, Д. Благоева. София: БАН, с. 167–178.

- Славейков, П. Р. (2012). *»Изворът на Белоногата«. Поеми, стихотворения, басни, пословици и поговорки*. София: Изд. Скорпио.
- Стойков, С. (1967). *Банатският говор*. ТБД 3. София: БАН.
- Стойков, С. (1968). *Лексиката на банатския говор*. ТБД 4. София: БАН.
- Стойчев, Т. (1965). *Родопски речник*. В: *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Кн. II, София: БАН, с. 119–314.
- Т Демина, Е.И. (1973). *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Часть II. Палеографическое описание и текст*. София: БАН.
- Тр Иванова, А. (1967). *Троянският дамаскин. Български паметник от XVII век*. София: БАН.
- Цонев, Б. (1929). *Павликянски ръкопис от втората половина на XVIII век*. „Год. на Софийския университет. Историко-филолог. факултет“, XXV, 6, с. 1–64.
- Grannes, A., Rå Hauge K., Süleymanoğlu H. (2002). *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus forlag.
- Kurz, J. (1969). *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: SPN.
- Nauka krist. (1844). Arabagiski, P., Jakovsky, J. *Nauka kristianska za kristianete od Filibeliskata darxiava*. U Rim. Sas slovite od S. Skupa od Propaganda fide.
- Selimski, L. (1999). *Katolicka próba utworzenia odrębnej normy bułgarskiego języka literackiego*. W: *Język. Literatura. Kultura Słowian dawniej i dziś*. II. Red. J. Świdziński, Poznań: Wydawnictwo Polinfo, s. 157–162.
- Selimski, L. (2002). *O kilku terminach chrześcijańskich w gwarze Bułgarów w Banacie*. W: *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Prof. Franciszka Ślawskiego*. Red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków: Wydawnictwo UJ, s. 455–456. [= Селимски, 2016, 83–91].
- Skok 1 – 4 (1971–1974): Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Svete mislenie (1857): *Svete mislenie od bogomilos varhu xivotat od svetzite*. D. Matteo. Tiparissano na S. Benedetto na Galata od Stambol.
- Šetka, J. (1976). *Hrvatska kršćanska terminologija*. II izmijenjeno, popravljeno potpunjeno izdanje. Split: Slobodna Dalmacija.